

Arūnas Puškorius, Darius Verseckas

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ KONSERVAVIMAS IR RESTAURAVIMAS 2003–2011 METAIS

Įvadas

Nuolat pastebimas didėjantis dėmesys kultūros paveldui ir instituciniu, ir visuomeniniu lygmeniu. Galima išvelgti ir esminių pokyčių, nes paveldo vertinimo kriterijai ir suvokimas šiuolaikinėje visuomenėje kinta. Lietuvos kultūros politikos nuostatose pabrėžiama, kad muziejų vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje keičiasi. Muziejai turi derinti vertybių kaupimą ir saugojimą su komunikacija, informacijos teikimu visuomenei, jos švietimu“ (Senapėdis, 2003). Taigi matyti aiškus perėjimas nuo kaupimo prie komunikacijos kaip strateginės funkcijos. Tokius pokyčius lėmė naujas požiūris, kad muziejus turi pritraukti kuo daugiau lankytojų, kad ne tik šviestų kuo didesnę visuomenės dalį, bet ir būtų pajėgus bent iš dalies išsilaikyti. Prieš gerą dešimtmetį Valstybinis turizmo departamentas rašė: „Turistinių firmų atstovai, užsienio ekspertai, analizuojantys Lietuvos turizmo galimybes ir sąlygas, daugeliu atvejų konstatuoja Lietuvos muziejininkystės mažą įdirbį taikomojoje veikloje, visiškai ignoruojamą rinkodarą, naujų veiklos formų trūkumą. Dėl to pralaimi ir lankytojai, ir jų netenkantys muziejai“ (Senapėdis, 2003). Vis labiau ryškėja bendravimo tendencijos, stengiamasi surengti kuo daugiau ekspozicijų, kurios dažniausiai kuriamos ne iš pavienių, gražiausiai atrodančių eksponatų, o iš tikslingai atrinktų konservuotų ir restauruotų eksponatų rinkinių, kad būtų kuo tiksliau atspindėtas pateiktas istorinis fragmentas. „Edukacinių programų lankytojai, ekspozicijų ir parodų žiūrovai informacinę eksponatų vertę suvokia remdamiesi savo patyrimu ir žiniomis, o muziejininkams rūpi, kad visuomenei eksponatai būtų pateikti jai priimtinaisiais būdais ir formomis. Šio darbo sėkmę daugiausia lemia muziejininkų žinios, įžvalgumas, profesionalus sukauptų rinkinių panaudojimas“ (Navardauskas-Palaima, 2003). Lietuvos kultūros politikos kaitos gairėse (5 gairėje)

punktu „Ugdyti kultūrinės žmogaus kompetencijas ir kūrybingumą visojo gyvenimą“ numatyta, kad „mokyklos, bibliotekos, muziejai (išskirta aut.) ir kita švietimo aplinka kiekvienam Lietuvos gyventojui turi suteikti galimybę atsiskleisti ir dalyvauti kultūriniame gyvenime, gilinti savo kultūrinės žinias, ugdyti savo kūrybiškumą ir taikyti jį kasdieniame gyvenime“ (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo). Tai yra vienintelė vieta, kur šiame svarbiame dokumente paminėtas muziejus. Žodis „mokykla“ paminėtas du, „biblioteka“ – penkis kartus. Palyginti su 2001 m. Lietuvos kultūros politikos nuostatomis, žodžiai „muziejus“ ir „muziejininkas“ daug dažnesni – minimi net 12 kartų (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Dėl Lietuvos kultūros politikos nuostatų). Toks elementarus palyginimas kelia įvairių minčių apie muziejaus kaip fenomeno svarbą ir vietą krašto kultūrinės veiklos kontekste ir apskritai apie Lietuvos visuomenės ir valdžios požiūrį į jį.

Šio darbo tikslas yra apžvelgti ir įvertinti Lietuvos muziejų rinkinių konservavimo, restauravimo ir saugojimo situaciją Lietuvoje 2003–2011 m. Ši tema darosi vis aktualesnė dėl to, kad, modernėjant technologijoms, galima kokybiškiau tirti ir saugoti vietovės ar regiono kultūrinį palikimą. Šie aspektai labai svarbūs numatant kryptį, kaip tinkamai organizuoti muziejinių rinkinių konservavimą, restauravimą, saugojimą ir aktualizavimą įvairiapusio kultūrinio pažinimo kontekste. „Nors ilgą laiką restauravimas buvo traktuojamas tik kaip daug kruopštumo, patirties ir kvalifikacijos reikalaujantis amatas, o restauratorius – kaip amatininkas, galintis parinkti tinkamas valymo, tvirtinimo, kitų restauravimo procesų medžiagas ir būdus, padedančius išsaugoti objektą, tačiau, žvelgiant į restauruojamą kūrinių tik šiuo aspektu, galima pamiršti istorinę, atributinę informaciją, kartais labai svarbią ne tik šiam kūriniui“ (Jonynaitė; Lukšėnienė, 2003).

Užsibrėžtam tikslui pasiekti kelti šie uždaviniai:

8. Aptarti muziejinių rinkinių konservavimo ir restauravimo galimybes, šiuos darbus reglamentuojančią teisinę bazę ir restauratoriaus specialybę Lietuvoje.
9. Aptarti muziejinių rinkinių saugojimo būklę, konservavimą ir restauravimą, remiantis 2003–2011 m. Lietuvos muziejų statistiniais duomenimis.

10. Įvertinti ir apibendrinti muziejinių rinkinių konservavimo, restauravimo ir saugojimo situaciją aptariamuoju laikotarpiu.

Daugiausia darbe remiamasi Lietuvoje leidžiamais autorių darbais. Svarbiausi šaltiniai yra seraliniai žurnalai „Muziejininkystės biuletėnis“, „Lietuvos muziejai“, „Lietuvos dailės muziejaus metrašėtis“ ir Kultūros ministerijos pateikiama statistinė muziejų situacijos ir veiklos informacija, paskelbta šios institucijos internetinėje svetainėje.

„Kalbant apie padėtį Lietuvoje, reikia pripažinti, kad nei Vyriausybė, nei visuomenė dar nėra įsisąmoninusi paveldo išsaugojimo svarbos ir reikšmės tautos kultūrai. Todėl šiuo klausimu beveik neišleidžiama jokių knygų, labai mažai straipsnių spaudoje“ (Pakštas, 2001). Nuo to laiko, kai autorius įvardijo šią problemą, prireikė dar bent 5 metų, kol sulaukta ryškesnių teigiamų pokyčių muziejinių rinkinių konservavimo, restauravimo ir tinkamo saugojimo procese.

Konservavimo ir restauravimo svarba

Kiekvieno muziejaus pagrindinės funkcijos yra kaupti kultūrinį palikimą, jį saugoti ir šviesti visuomenę. „Muziejai saugo istorijos, meno, literatūros ir kultūros paveldą ateities kartoms. Rinkiniai – centrinė ašis, apie kurią sukasi visas muziejinis darbas, jie turi būti preciziškai sutvarkyti“ (Paplauskienė, 2003). Būtent rinkiniai, o ne pavieniai eksponatai yra ypač svarbūs dėl to, kad padeda lengviau pažinti atitinkamo laikotarpio ir vietovės kultūrą. Iš jų paprasčiau sudaryti temines ekspozicijas ir puoselėti „gyvąjį“ muziejų. Be to, jie naudojami kaip patikimesni tyrimo objektai.

Vertingi kilnojamojo kultūros paveldo eksponatai dažnai sudomina ne tik muziejus ir archyvus, bet ir likvidumo bei gražos laukiančius investuotojus. Dažnai rinkoje tai būna monetos, automobiliai, knygos, paveikslai ir kiti meno dirbiniai arba praeitį atspindintys buitės daiktai. „Labai atsargiai sakyčiau, kad investicinės vertės prieaugis tikrai yra kur kas didesnis negu investuojant į akcijas arba obligacijas. Graža netgi keletą kartų pranoksta. Juolab, kad čia beveik nebūna didelių kritimų“ – apie senąsias knygas kalba G. Nausėda (Verseckas, 2012). Tokios tendencijos būdingos daugeliui senų daiktų. Taigi, nors muziejų rinkiniai ir ekspoz-

natai niekada nepatenka į rinką, kasmet jie gali būti įvertinti vis didesne pinigų suma. Tačiau kad rinkinių vertė kiltų, kad tie rinkiniai išsilaikytų kuo ilgiau ir tiksliau atspindėtų savo laikotarpį, jie turi būti konservuoti ir restauruoti. Taip sumažinama laiko įtaka jų būklei. „Archeologinių radinių restauratoriaus darbas nematomas ir mažai žinomas visuomenei, bet labai prasmingas išsaugant kultūros vertybes“ (Budrys, 2001).

„Šiandien restauravimas suprantamas kaip mokslinių ir meninių disciplinų, turinčių išsaugoti meno kūrinį šimtmečiams, kompleksas“ (Pakštas, 2001). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, nors restauravimo bandymų galima pastebėti netgi antikinėse skulptūrose, toks suvokimas susiformavo tik XIX a. pab. Aptariamo amžiaus pradžioje restauravimas buvo suprantamas kaip kūrinio pertvarkymas ar atnaujinimas (Pakštas, 2001). Todėl praėjus šiam laikotarpiui neišvengiamai turėjo pradėti formotis visai kitokios restauravimo ir konservavimo tendencijos. Nepaisant to, kad pasaulyje (ir Lietuvoje) restauravimo darbais užsiimama ne viena šimtmetį, dar vis nėra nusistovėjusių griežtų konservavimo ir restauravimo tradicijų ir taisyklių, todėl skirtingi restauratoriai remiasi skirtingais restauravimo kriterijais, taiko skirtingą restauravimo metodiką ir pateikia skirtingą galutinį estetinį vaizdą. Taigi sunku objektyviai vertinti, kaip yra gerai restauruojamas rinkinys ar jo dalis, o kaip blogai. Daug priklauso nuo restauratoriaus išsilavinimo, žinių, turimos kvalifikacinės kategorijos. Restauratorius, pasirinkdamas konservavimo metodiką ir priimdamas estetiškai tinkamą sprendimą, turi laisvę pasirinkti. Žinoma, restauruoto objekto vaizdas yra derinamas su užsakovu. Galutinis restauravimo kokybės įvertinimas priklauso nuo Restauravimo tarybos, kuri taip pat neišvengia subjektyvumo. Kultūros paveldo objektų restauravimas yra sudėtinga veiklos sritis. Ji reikalauja ypatingų humanitarinių ir techninių mokslų žinių, taip pat teorinių ir praktinių įgūdžių. „Tarpautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose kultūros vertybių restauravimą ir konservavimą, pabrėžiama konservatorių, restauratorių ir kultūros vertybių saugotojų profesionalumo bei jų bendradarbiavimo su humanitarinių ir gamtos mokslų specialistais reikšmė. Šis bendradarbiavimas ir tarpusavio susikalbėjimas yra aiškiai efektyvesnis ir sėkmingesnis, kai restauratoriai ir muziejų saugotojai yra įgiję chemijos, biologijos, fizikos,

medžiagotyros, ekologijos žinių, susipažinę su šiuolaikiniais kultūros vertybių tyrimo metodais“ (Lukšėnienė, Senvaitienė, 2002). Ši profesija dabar – ne pavienių ekspertų užsiėmimas asmeninėse dirbtuvėse, o komandinis įvairių disciplinų atstovų darbas ir vertinimas.

Teisinis muziejinių rinkinių restauravimo reguliavimas

Restauratoriai dirba su lengvai pažeidžiamu kultūriniu paveldu. Jų klaidos gali padaryti didelę žalą paveldo objektams, o kartu ir muziejaus eksponatams. Todėl restauratoriui svarbu ne tik pasirinkti tinkamą restauravimo metodiką, bet ir laikytis restauratoriaus darbą reglamentuojančių teisinių dokumentų nuostatų. Atidžiai išstudijavus objektą, surinkus archyvinę, istorinę medžiagą, atlikus technologinius tyrimus ir visa tai apibendrinus, galima gauti naujų ir ypač vertingų duomenų, kurie leistų daug geriau pažinti objektą ne tik kaip medžiagą, bet ir kaip istorinio paveldo artefaktą. „Kita vertus, tik įvertinus gautą informaciją galima pasirinkti tinkamą restauravimo metodiką“ (Jonynaitė, Lukšėnienė, 2003).

Aptariamuoju laikotarpiu šalyje muziejų veiklą kultūros paveldo saugojimo, konservavimo ir restauravimo srityje reglamentavo (ir reglamentuoja iki šiol) trys svarbiausi teisiniai dokumentai: Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas (1995 m. Nr. I-930) ir Įstatymo pakeitimo įstatymas (2003 m. IX-1593), Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo“ (2005 m. Nr. IV-716), Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (1996 m. Nr. I-1179) (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas) ir jo nauja redakcija (2008 m. Nr. X-1682) (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas).

Pataisytame 1995 m. Lietuvos Respublikos muziejų įstatyme, 2003 m. Įstatymo pakeitimo įstatyme apibrėžiant „muziejaus“ sąvoką, pasakyta, kad tai – „*juridinis asmuo, veikiantis kaip biudžetinė, viešoji įstaiga ar kitos teisinės formos juridinis asmuo, įsteigtas įstatymų nustatyta tvarka, kurio*

svarbiausia veikla yra kaupti, saugoti, restauruoti (išskirta aut.), tirti, eksponuoti bei populiarinti materialines ir dvasines kultūros vertybes bei gamtos objektus“ (pirmas skirsnis, 2.1). „Į muziejų sistemą įeinantys visi juridiniai asmenys, kurie Lietuvos Respublikos teritorijoje užsiima muziejine veikla, taip pat ir rinkinių restauravimu“ (antras skirsnis, 4.1). 2.4 straipsnyje pateiktoje muziejų klasifikacijoje teigiama, kad nacionaliniai, respublikiniai ir kiti muziejai konservuoja ir restauruoja, savivaldybių – tik konservuoja savo rinkinius¹. Žinybiniais muziejams ši veiklos forma išvis nenumatyta. Tačiau visi kiti neįvardytų kategorijų muziejai irgi turi teisę konservuoti ir restauruoti vertybes.² 2010 m. įstatymo redakcijoje numatyta, kad „konservuoti ir restauruoti muziejines vertybes turi teisę atestuoti restauratoriai (asmenys, Lietuvos Respublikoje arba užsienyje įgiję restauratoriaus profesinę kvalifikaciją, turintys Lietuvos Respublikos kultūros ministro suteiktą arba teisės aktų nustatyta tvarka pripažintą restauratoriaus kvalifikaciją), taip pat atestuočių restauratorių vadovaujami asmenys (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas).

Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme pateikiamos „konservavimo“ ir „restauravimo“ sąvokos. 1996 m. įstatyme konservavimas apibrėžiamas kaip tyrimais pagrįsti veiksmai, kurių tikslas – apsaugoti kilnojamąją kultūros vertybę nuo savaiminio gedimo. 2008 m. įstatyme sąvoka praplėsta: „konservavimas – tyrimais pagrįsti veiksmai, kurių tikslas – sustabdyti naikinantį ar žalingą poveikį kilnojamajai kultūros vertybei ir sutvirtinti autentiškumo požymius, apsaugoti kilnojamąją kultūros vertybę nuo savaiminio gedimo“. *Restauravimo* sąvoka abiejuose įstatymuose apibrėžiama vienodai: „tyrimais pagrįsti veiksmai, kurių tikslas – atskleisti kultūrinę vertę pašalinant pažeidimus, gedimus, užkonservuojant autentiškas ir atkuriant trūkstamas dalis“.

Išsamiausiai muziejinių vertybių konservavimo ir restauravimo veiklą muziejuose reglamentuoja Muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcija. Čia aiškinama ir *restauratoriaus*

1 Savivaldybių muziejai ne tik naudojami kitų Lietuvos muziejų restauravimo dirbtuvių paslaugomis, bet kai kurie jų patys konservuoja ir restauruoja (Mažeikių, Mažosios Lietuvos istorijos, Šilutės, Alytaus, Panevėžio kraštotyros muziejai).

2 Panašu, kad šiuo atveju apskritai nekreipiama dėmesio į konservavimo ir restauravimo reikšmę.

sąvoka: „Restauratorius – asmuo, Lietuvos Respublikoje arba užsienyje įgijęs restauratoriaus profesinę kvalifikaciją, turintis Lietuvos Respublikos kultūros ministro suteiktą arba teisės aktų nustatyta tvarka pripažintą restauratoriaus kvalifikaciją, taip pat asmuo, kurio darbui vadovauja atestuotas restauratorius“ (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo). VIII instrukcijos skyriuje aiškiai nustatytos muziejaus restauratoriaus kompetencijos ir darbų tvarka. Čia, akcentuojant kompetenciją ir kvalifikaciją, aiškiai apibrėžiama restauratoriaus veikla muziejuje. Taigi iš šios instrukcijos aišku, kad restauratoriaus darbas yra sudėtinga ir reikšminga muziejaus kokybiškos veiklos dalis.

Muziejų restauratorių profesinis rengimas

Sovietiniais laikais muziejų restauratorių nišą užimdavo chemikai, fizikai, dailininkai, biologai ar su restauravimu nieko bendra neturinčių specialybių atstovai, kuriems reikėjo papildomai ar iš naujo tuo domėtis, nes jų išsilavinime trūko specifinių kultūros paveldo, restauravimo ir konservavimo žinių. Kad būtų užtikrintas kokybiškas restauratoriaus darbas, mokymo procese neišvengiamai turėtų sąveikauti ir tikslųjų, ir humanitarinių mokslų žinios – tik tada radiniai bus restauruojami remiantis šiandieniu šios sąvokos supratimu.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedra trumpai rengė archeologinių radinių restauravimo specialistus, o Vilniaus kolegija parengė 3 dokumentų restauratorių grupes (Salickatė-Bunikienė ir kt., 2003).

Šiuo metu šalyje restauravimo specialistus rengia dvi aukštosios mokyklos ir viena kolegija. Vilniaus dailės akademijoje (VDA) rengiami molbertinės ir sieninės tapybos bei skulptūros restauravimo specialistai (VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA. 2012–2016 m. m. studijų programos). Nuo 2000 m. Vilniaus universiteto Chemijos fakultete pagal specialiųjų profesinių studijų programą pradėti rengti plataus profilio kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo specialistai, gebėsiantys dirbti muziejų, bibliotekų, archyvų, privačių ir visuomeninių kolekcijų konservatoriais,

restauravimo technologais. Remdamiesi sukauptais duomenimis apie Lietuvoje saugomas kultūros vertybes, jų būklę, dirbančių specialistų skaičių ir jų rengimą, išanalizavę karjeros galimybes ir realų šių studijų absolventų poreikį muziejams, bibliotekoms, restauravimo centrams, Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto ir Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo centro aukščiausios kvalifikacijos specialistai parengė specialiųjų profesinių studijų programą „Kultūros vertybių konservavimas“ (Salickaitė-Bunkienė, Lukšėnienė, Senvaitienė, 2003). Nuo 2004 m. restauratoriai rengiami pagal Chemijos fakulteto Konservavimo ir restauravimo chemijos bakalauro studijų programą (VILNIAUS UNIVERSITETO CHEMIJOS FAKULTETAS. Studijų programos).

Neuniversitetinės restauratorių studijos vyksta Kaune – Kauno kolegijoje rengiami meninių baldų, tekstilės ir molbertinės tapybos restauratoriai (KAUNO KOLEGIJA. Dailės kūrinių restauravimas ir konservavimas).

Taigi, pradėjus kryptingai rengti tokios srities specialistus, ir restauravimą pradėta vertinti konstruktyviau, sparčiau modernėjama, atsiranda daugiau diskusijų, projektų ir mokslinių darbų restauratoriaus specialybės tema.

Pagrindinę restauratoriaus kvalifikaciją Lietuvoje galima dalyvaujant atestacijose ir stažuotėse. Kilnojamųjų kultūros vertybių įstatyme numatyta, kad „tirti, konservuoti ir restauruoti kilnojamąsias kultūros vertybes, taip pat vertybę, kuri yra viena iš nekilnojamojo kultūros paveldo statinio vertingųjų savybių, ir dailės nekilnojamojo kultūros paveldo objektus gali tik Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos atestuoti restauratoriai, turintys atitinkamą kvalifikacinę kategoriją“. Šias kategorijas Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos siūlymu suteikia Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. Ši kompetencija numatyta Kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatuose (2008 m.). Kvalifikacinė kategorija (nuo žemiausios iki aukščiausios: trečia, antra, pirma, aukščiausia, eksperto) suteikiama 5 metams. Vėliau šis klausimas sprendžiamas įvertinus restauratoriaus kompetenciją per atestaciją. Atsižvelgiant į turimą kategoriją, leidžiama atlikti tam tikrus restauravimo darbus, priimti sprendimus ir prisiimti atsakomybę. Restauratoriui gali būti suteikiama neterminuota

kategorija, tačiau tam būtinas ilgas darbo pagal specialybę cenzas. Paskutiniai nuostatų pakeitimai atlikti 2012 m.

Šiuo metu yra 25 restauratorių specialybės ir specializacijos³.

Nepaisant to, kad rengiant kvalifikuotus restauravimo specialistus Lietuvoje lyg ir judama į priekį, Valstybinė kultūros paveldo komisija 2010 m. atkreipė dėmesį į esmines restauratoriaus specialybės problemas. E.C.C.O⁴ Profesinėse gairėse III (priimtose E.C.C.O generalinės asamblėjos 2004 m.) „nustatytas pagrindinis restauratorių mokymo tikslas: profesijos standartui užtikrinti restauratorių mokymas turi trukti ne mažiau nei 5 metus ir baigtis magistro laipsnio (arba pripažinto atitiktens) suteikimu ir galimybe tęsti studijas doktorantūroje, o mokymo procese būtina gerai suderinti teorinį ir praktinį pasirengimą (įskaitant integruotas internatūras)“ (LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. Valstybės kultūros paveldo komisijos 2010-05-28 posėdžio darbotvarkė). Komisija posėdyje svarstė projektą „Dėl Lietuvos kilnojamojo ir nekilnojamojo kultūros paveldo restauratorių rengimo, mokymo ir kvalifikacinių reikalavimų“, kuriame aiškiai išdėstė aktualiausias kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo problemas. Ir šiandien reikšmingas komisijos priimtas sprendimas dėl restauratoriaus kaip kvalifikuoto specialisto, restauratoriaus specialybės ir kompetencijos tinkamo įvertinimo ir įforminimo Lietuvoje:

1. Parengti ir Lietuvos Respublikos Seimui pateikti įstatymų pataisas dėl restauratoriaus profesijos apibrėžties.

2. Atkreipti Lietuvos Respublikos Vyriausybės dėmesį, kad Architektūros įstatymo projekte neturinčiam restauratoriaus specializacijos architektui nepagrįstai priskiriama kultūros paveldo apsauga.

3 2012 12 20 d. duomenimis, restauratoriai gali būti atestuoti pagal šiuos specialius kvalifikacinius reikalavimus: restauravimo technologo (chemiko, fiziko, biologo, fotografo); vargonų restauravimo technologo; prevencinio konservavimo technologo. Taip pat archeologinių radinių (odos, tekstilės, medienos, metalo specializacijos); akmens, dirbtinio marmuro ir dekoratyvinių dangų; auksuotės; dokumentų, gintaro dirbinių; kaulo dirbinių, keramiko; lipdybos, natūralaus ir dirbtinio akmens skulptūros; meninių baldų; meninių kūrinių ant popieriaus; metalo dirbinių; molbertinės tapybos; pergamento; polichromuoto medžio; polichromuoto medžio (drožybos specializacija); sienų tapybos; tekstilės; vargonų; vitražo restauratoriaus.

4 Europos konservatorių ir restauratorių asociacijų konfederacija (European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations).

3. Prašyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės:

3.1. nustatyti restauratorių poreikį įvairiose kultūros paveldo apsaugos srityse ir priimti strateginius sprendimus dėl restauratoriaus profesijos įteisinimo bei kvalifikacijos užtikrinimo;

3.2. užtikrinti tikslinių stipendijų skyrimą Lietuvos piliečiams, siekiantiems įgyti aukštąjį restauratoriaus išsilavinimą Europos Sąjungos universitetuose.

4. Siūlyti Švietimo ir mokslo ministerijai ir Studijų kokybės vertinimo centrui įteisinti restauratoriaus specialybę Mokslo sričių, krypčių ir šakų klasifikatoriuje.

5. Siūlyti Švietimo ir mokslo bei Kultūros ministerijoms įteisinti aiškūs, Europos Sąjungos lygmeniu pripažįstamus restauratoriaus mokymo ir profesinio rengimo standartus.

6. Rekomenduoti Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos nedelsiant įsteigti bešališką Departamento mokslinę restauracinę tarybą, kuri vertintų restauruojamų kultūros paveldo objektų programas ir projektus, priimtų baigiamuosius darbus ir aprobuotų atliktų darbų mokslinę ir praktikinę ataskaitą.

7. Rekomenduoti Kultūros ministerijai peržiūrėti ir įvertinti kultūros ministro 2005-04-14 įsakymą Nr. ĮV-146 dėl atestuotų specialistų, vykdančių kultūros paveldo objektų tvarkymo darbus, kvalifikacijos ir tvarkymo darbų atitikties Europos konvencijų rekomendacijoms.

Arba

7. Rekomenduoti Kultūros ministerijai peržiūrėti ir tikslinti kultūros ministro 2005-04-14 įsakymą Nr. ĮV-146, kuriuo remiantis atestuojami specialistai, atliekantys kultūros paveldo objektų tvarkymo darbus.

Deja, per kelis metus jokių svarbesnių pokyčių neįvyko.

Lietuvos restauratoriai motyvuoti kelti savo kvalifikaciją, nes jų atlyginimas tiesiogiai priklauso nuo įgytos kvalifikacinės kategorijos (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Įsakymas dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 1999 m. birželio 30 d. įsakymo nr. 248 „Dėl kultūros įstatigų darbuotojų darbo apmokėjimo). Populiarinant restauratoriaus specialybę ir skatinant motyvaciją darbe prisideda Lietuvos restauratorių sąjungos ir Kultūros ministerijos organizuojami geriausių restauruotų dar-

bų konkursai, skiriamos premijos (RESTAURATORIŲ SĄJUNGA. Geriausių restauruotų darbų konkurso nuostatai).

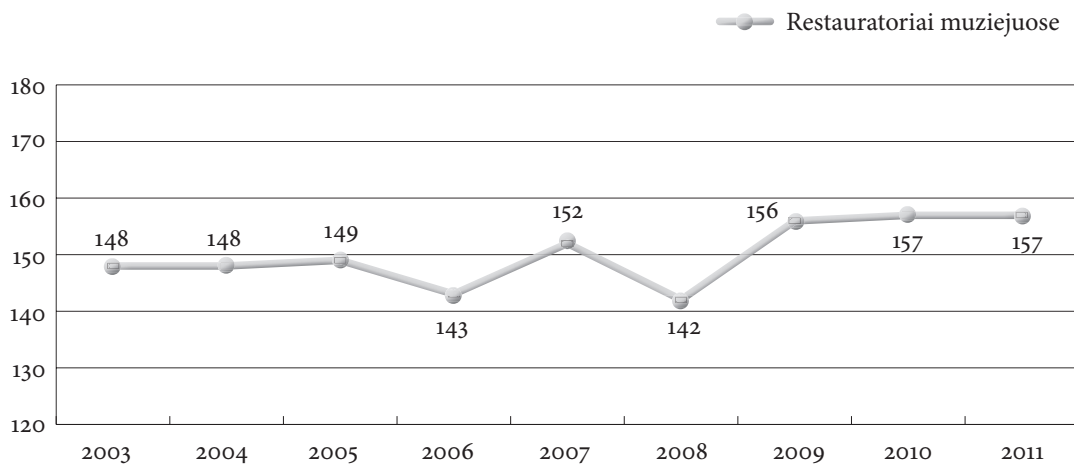
Galima drąsiai teigti, kad restauratoriaus kaip kvalifikuoto specialisto darbo kontrolė Lietuvoje yra labai svarbi. Ji užtikrina specialistų kompetencijos kėlimą, o kartu ir kokybiškesnį darbą. Tai labai svarbu siekiant išsaugoti unikalias muziejines krašto kultūros vertybes.

Restauravimo centrai ir dirbtuvės

2012 m. duomenimis, Lietuvos muziejuose veikė 9 restauravimo centrai ir dirbtuvės⁵, išlaikomos valstybės lėšomis. 2007 m. Lietuvos muziejuose dirbo 150 restauratorių (LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007-03-14 nutarimas Nr. 275 „Dėl Muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programos patvirtinimo). Vilniuje susitelkusi didžioji restauratorių ir restauravimo technologų pajėgų dalis (daugiau nei du trečdaliai). 2007 m. daugiausia jų dirbo Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre (P. Gudyno restauravimo centro darbuotojų sąrašas) ir Lietuvos nacionalinio muziejaus restauravimo centre (LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS. Restauravimo centras). Kituose Lietuvos muziejuose dirba kelių restauratorių grupės ar pavieniai restauratoriai. Dalis kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių, kurių specializacija susijusi su auksavimo technologija (paveikslų rėmų restauravimu), baldų, polichromijos, molbertinės tapybos restauravimu ir pan., t. y. galintys restauruoti ne tik muziejų, bet ir individualių kolekcionierių vertybes, yra laisvai samdomi ir dažniausiai dirba privačiame sektoriuje ar užsienyje (Atestuotų kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių sąrašas (pagal specialybes ir specializacijas)). Muziejuose 2003–2011 m.

5 Restauravimo centrai ir dirbtuvės, 2012 m. duomenimis, yra šie: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Mokslinių tyrimų centro Restauracinės priežiūros grupė Nacionaliniame muziejuje; Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centras; Lietuvos nacionalinio muziejaus restauravimo centras; Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatų restauravimo ir konservavimo skyrius; Šiaulių „Aušros“ muziejaus restauravimo centras; Mažosios Lietuvos istorijos Archeologijos-restauravimo skyrius; Panevėžio kraštotyros muziejaus restauravimo ir konservavimo skyrius; Šilutės muziejaus restauravimo dirbtuvės; Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos restauravimo laboratorija.

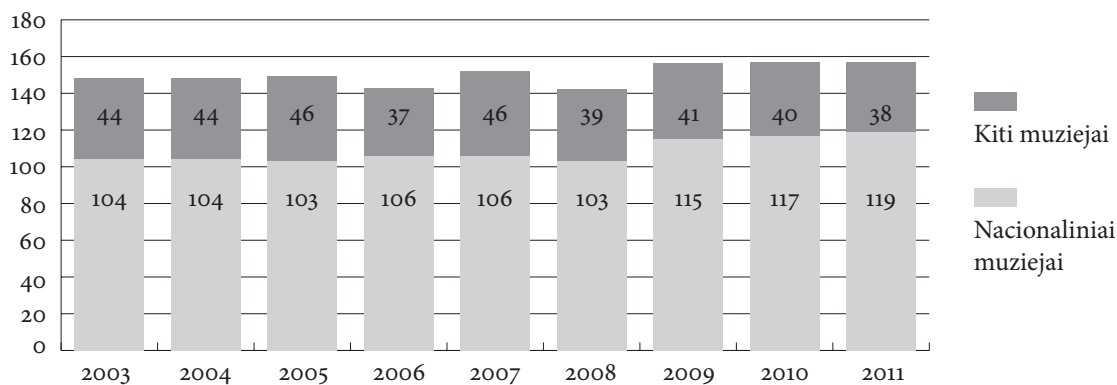
restauratorių etatų skaičius apskritai mažai kito (nuo 148 iki 157 etatų) (žr. 1 diagramą)⁶.

1 diagrama. Restauratorių skaičiaus muziejuose kitimas 2003–2011 m.

Restauratorių daugėjo tik nacionaliniuose muziejuose. Per šį laikotarpį visuose kituose muziejuose restauratorių etatų skaičius netgi sumažėjo (žr. 2 diagramą). Galima teigti, kad įsidarbinti muziejuje restauratoriumi yra sunku, nauji etatai kuriami labai vangiai, o neretai, restauratoriui išėjus iš darbo, naikinamas ir jo etatas. Remiantis statistika, 2009 m. staigiai išaugęs restauratorių skaičius muziejuose tiesiogiai siejamas su nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų įkūrimu. Muziejuje įsteigti 8 nauji etatai ir čia perkelti visi kvalifikuoti restauratoriai iš VŠĮ Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ restauravimo skyriaus. Ši Lietuvos archeologinių tyrimų istorijoje unikali restauratorių ir archeologų-tyrėjų grupė pamažu pradėjo formuotis nuo 1989 m., kai pradėta konservuoti Žemutinės pilies teritorijoje rastus archeologinius radinius. Taigi ši grupė iš esmės atliko tuos pačius darbus kaip ir kitų Lietuvos muziejų archeologinių radinių restauratoriai. Galima teigti, kad restauratoriai tik pakeitė savo darbo vietą ir pradėjo figūruoti oficialioje Lietuvos muziejų statistikoje, o naujų darbo vietų neatsirado.

6 Kai kuriais atvejais tas pats restauratorius dirba dviejuose muziejuose, todėl etatų skaičiaus negalima tiesiogiai sieti su specialistų skaičiumi.

2 diagrama. Nacionalinių ir kitų muziejų restauratorių skaičiaus kitimas 2003–2011 m.

Ekspوناتai ir muziejinės vertybės konservuojami ir restauruojami tik tuose muziejuose, kuriems statute numatyta restauravimo funkcija, ir šia veikla užsiimančiose įmonėse ar bendrovėse. Kiti muziejai, neturintys savo restauratorių, šias paslaugas perka iš kitų įstaigų ar fizinių asmenų, turinčių tokią teisę. Dauguma rengiamų muziejų rinkinių konservavimo ir restauravimo planų žlunga dėl didelio restauravimo centrų ir dirbtuvių užimtumo, ne visada pavyksta laiku restauruoti ar apskritai restauruoti numatytą eksponatų kiekį. Nepaisant šių problemų, net ir didieji restauravimo centrai išskiria tokias esmines darbo problemas: lėšų, specialistų trūkumą ir pasenusią įrangą. Pavyzdžiui, vienas stipriausių šalyje yra P. Gudyno restauravimo centras, įsikūręs 1978 m. restauruotame istoriniame architektūros ansamblio Oginskių rūmų (Rūdninkų g. 8) pastate. Per 33 intensyvaus patalpų eksploatavimo metus pastatas fiziškai sunyko: visa inžinerinė įranga (nuotekų, vandens tinklų, šildymo ir vėdinimo sistemos bei elektros instaliacijos) nuolat genda ir neatitinka šiuolaikinių darbo saugos reikalavimų, kelia grėsmę darbuotojų saugumui ir eksponatams. Visiškai susinaudojusios ir nesaugios priešgaisrinės apsaugos ir signalizacijos sistemos. Restauratorių ir tyrėjų darbui stinga tirti, konservuoti ir restauruoti skirtų technologinių įrenginių, aparatūros, instrumentų. Beveik visa įranga pasenusi ir susinaudojusi, neatitinka šiuolaikinių įrenginių standartų.

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu „Dėl muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programos patvirtinimo“, 2012 m.

sausio 16 d. Valstybės audito padarytomis išvadomis, rimtų problemų yra ir kituose muziejuose. Pavyzdžiui, Maironio lietuvių literatūros muziejuje nėra restauravimo dirbtuvių, du restauratoriai (popieriaus restauravimo specialistai, dirbantys po 0.5 etato) dirba savo dirbtuvėse. Kartais lėšų restauravimui pagal projektą gaunama iš kurios nors Kultūros ministerijos programos, tada perkama restauravimo paslaugų. Muziejuje yra restauruotinių ir konservuotinių eksponatų kartoteka ir nuolat papildomi sąrašai. Restauruoti ir konservuoti eksponatai atrenkami pagal būklę (pirmiausia restauruojami ir konservuojami tie, kuriems gresia visiškas arba dalinis sunykimas) (VALSTYBĖS KONTROLĖ. Ar muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai). Tarp Lietuvos muziejų restauravimo centrų ir dirbtuvių šiandien moderniausia ir geriausiai techniškai aprūpinta Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos įrengta Archeologijos ir istorijos muziejaus restauravimo laboratorija. Jos įrengimą finansavo Europos Sąjungos struktūriniai fondai.

Valstybės išlaikomos restauravimo įstaigos pirmiausia rūpinasi savo muziejaus rinkinio tvarkymu ir priežiūra. Kiti muziejai taip pat naudojami Lietuvos restauravimo centrų ir dirbtuvių paslaugomis. Lėšų šių muziejų rinkiniams konservuoti ir restauruoti gaunama iš įvairių šaltinių. Dažniausia projektus rinkiniams ar pavieniams daiktams išlaikyti visi muziejai teikia Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai. 2012 m. liepos 5 d. objektams restauruoti ir konservuoti iš valstybės biudžeto buvo skirta iš viso 125 000 Lt. Šios lėšos panaudotos 15 muziejų rinkinių (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Dėl 2012 m. valstybės biudžeto lėšų skyrimo muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektams). Nors 2009 m. buvo skirta 150 000 Lt (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Dėl muziejinių vertybių restauravimo ir konservavimo projektų finansavimo iš dalies biudžeto lėšomis 2009 metais), o 2008 m. – net 268 000 Lt (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Dėl muziejinių vertybių restauravimo ir konservavimo projektų dalinio finansavimo ir valstybės biudžeto lėšų 2008 metais). Galbūt taip sumažėjusį dalinį finansavimą lėmė finansų krizė, tačiau 2012 m. paskelbti muziejų metais, nors,

kalbant apie finansus, daugiau dėmesio skiriama ne visoms sritims. Pinigų rinkiniams konservuoti ir restauruoti gaunama iš savivaldybių arba iš įvairių Europos Sąjungos finansuojamų projektų, labai retai – iš privačių lėšų ir pan.

Muziejų rinkinių būklės kitimas

Per 2003–2011 m. Lietuvos muziejų rinkinių skaičius padidėjo maždaug 1,4 mln. vienetų (žr. 1 lentelę). Tokį padidėjimą pirmiausia sąlygojo intensyvūs archeologiniai kasinėjimai ir dėl jų į muziejus patekę archeologiniai radiniai. Tačiau didesnio valstybės dėmesio išsaugant, konservuojant ir restauruojant muziejų rinkinius nuo nepriklausomybės atkūrimo sulaukta tik po daugiau nei 15 metų. Strateginiais kultūros uždaviniais daugiausia rūpinosi Lietuvos muziejų asociacija, ICOM Lietuvos skyrius ir Muziejų ekspertų komisija prie Kultūros ministerijos. Pastaroji organizacija ir Kultūros ministerija 2004–2009 m. ėmė kurti muziejų atnaujinimo ir modernizavimo programą. Joje išskyrė muziejų techninio, apsaugos, ekspozicijos įrangos modernizavimo ir muziejinių vertybių įsigijimo prioritetus. Tai padaryta dėl to, kad iki 2003 m. nebuvo parengta paminklo saugos strategija (Keršytė, 2003).

Metai	Reikia	Per metus	Procentinė išraiška			
	Restauruoti	Konservuoti	Restauruota	Konservuota	Restauruotų	Konservuotų
2003	127960	264865	2353	7045	1,84	2,66
2004	135304	270065	2211	12715	1,63	4,71
2005	138988	271032	2023	7356	1,46	2,71
2006	159771	282967	2216	9529	1,39	3,37
2007	167425	285831	2206	11584	1,32	4,05
2008	161055	271253	3334	12687	2,07	4,68
2009	161945	273106	3371	19751	2,08	7,23
2010	208945	273988	2395	20786	1,15	7,59
2011	206579	259272	3238	30412	1,57	11,73

1 lentelė. Muziejų rinkinių skaičiaus kitimas 2003–2011 m.

Viltis sulaukti realių pokyčių muziejų veikloje buvo siejama su Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu „Dėl muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programos patvirtinimo“. Programoje pirmą kartą buvo pateikta gilesnė muziejų pastatų ir fondų būklės analizė. Čia pastebėta, kad „specialiai muziejinei paskirčiai projektuotų pastatų tik vienetai. Daug kur neužtenka erdvės ir eksponatams, ir lankytojams, ir darbuotojams. Patalpų būklė neleidžia tinkamai saugoti ir pristatyti sukauptų vertybių, kai kada tai yra rimta kliūtis prie vertybių prieiti ar net kelia pavojų jų išlikimui“ (LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007-03-14 nutarimas Nr. 275 „Dėl Muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programos patvirtinimo“). Programos tiksluose ir uždaviniuose numatyta „muziejuose sudaryti sąlygas tinkamai kaupti, saugoti, restauruoti, eksponuoti ir apsaugoti kultūros vertybes“ (III.27.1). Vienas iš uždavinių buvo „restauruoti muziejines vertybes“ (III.28.3). Programai įgyvendinti numatyta daugiau nei 400 mln. litų suma pirmiausia buvo skirta muziejų pastatams remontuoti ir saugyklų įrangai įsigyti. Tačiau buvo numatyta finansavimą skirti ir „ekspozicijų, saugyklų, restauravimo dirbtuvių įrangai įsigyti, ekspozicijoms, saugykloms, restauravimo dirbtuvėms įrengti“ (Priedas 1; 1.2.2).

2012 m. sausio 16 d. Valstybės auditui paskelbus šios programos vykdymo įvertinimą, paaiškėjo, kad programa vykdoma neefektyviai, daug kam lėšų išvis neskiriama (VALSTYBĖS KONTROLĖ. Ar muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai). Pastebėta, kad „muziejų materialinė bazė atnaujinama ne visada laikantis finansavimo prioritetų, vertybės (ekspوناتai) įsigyjamos, saugomos, restauruojamos ir konservuojamos neteikiant prioritetų, todėl muziejuose nesudaromos sąlygos tinkamai kaupti, saugoti, restauruoti, eksponuoti ir apsaugoti kultūros vertybes, kyla grėsmė vertybių išsaugojimui“ (VALSTYBĖS KONTROLĖ. Ar muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai). Įgyvendinant programą muziejų saugyklų plotai nuo 2007 m. iki 2010 m. padidėjo 1,3 procentinio punkto. Pabrėžta, kad, įvertinus nacionalinius, respublikinius ir savivaldybių muziejus, iš esamų saugyklų vidutiniškai tik 26 proc. įrengti pagal reikalavimus (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 12 16 įsakymas Nr. ĮV-716 „Dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos

patvirtinimo). Per auditą nustatyta, kad „kai kuriuose muziejuose vertybės saugomos nepritaikytose patalpose, o saugyklos neatitinka minimalių reikalavimų, todėl kyla grėsmė jų išsaugojimui (VALSTYBĖS KONTROLĖ. Muziejų modernizavimo programa rezultatyvumu neišsiskiria)“. Audito duomenimis, per metus restauruojama tik 1–2 proc. visų eksponatų, o tai reiškia, kad jau tik tuo laikotarpiu esamus kritiškos būklės eksponatus restauruoti prireiktų 87 metų.

Remiantis Kultūros ministerijos paskelbta 2003–2011 m. Lietuvos muziejų metinės veiklos ataskaita, didžiosios dalies Lietuvos muziejų rinkinių būklė yra bloga. Per 9 metus vidutiniškai restauruota apie 1,5 proc. muziejų rinkinių. Žinoma, muziejinės vertybės restauruojamos siekiant atnaujinti muziejaus ekspoziciją ar parengti naują parodą. Taigi šis skaičius labiau parodo, koks muziejinio rinkinio procentas parengtas eksponuoti ir kiek jo kokybiškai ištirta. Dalis muziejų ekspozicijose esančių eksponatų, nesant tinkamų eksponavimo sąlygų, jau dabar turi būti iš naujo konservuojami ir restauruojami. Daug blogesnė muziejinių rinkinių konservavimo ir prevencinio konservavimo situacija. Net ir 2011 m. pasiekti beveik 12 proc. reikiamo konservuoti muziejų rinkinių kiekio vis tiek reiškia, kad likę 9 iš 10 daugelyje muziejų yra priklausomi nuo aplinkos sąlygų, jų irimo procesas menkai arba išvis nekontroliuojamas (žr. 2 lentelę).⁷ Kita vertus, nesudarius tinkamų saugojimo sąlygų, net konservuotus, restauruotus dirbinius teks iš naujo konservuoti ir restauruoti. Taigi jų išlikimui tikrai kyla grėsmė.

Metai	Reikia		Per metus		Procentinė išraiška	
	Restauruoti	Konservuoti	Restauruota	Konservuota	Restauruotų	Konservuotų
2003	127960	264865	2353	7045	1,84	2,66
2004	135304	270065	2211	12715	1,63	4,71
2005	138988	271032	2023	7356	1,46	2,71

7 Panašu, kad ryškus konservuotų rinkinių skaičiaus padidėjimas yra tiesiogiai susijęs su Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centro veikla, nuo 2004 m. – įvertinus muziejinių rinkinių būklę ir konservuojant dalį lankomo muziejaus rinkinių. Be to, panašu, kad Kultūros ministerijai P. Gudymo restauravimo centro darbuotojų pateiktas kitų muziejų konservuotų vertybių skaičius bendroje statistikoje yra dvigubas, nes regioniniai muziejai, kuriuose tais metais lankėsi P. Gudyno restauravimo centro specialistai, antrą kartą pateikė tuos pačius skaičius. Taigi realus konservuotų rinkinių skaičius yra mažesnis.

2006	159771	282967	2216	9529	1,39	3,37
2007	167425	285831	2206	11584	1,32	4,05
2008	161055	271253	3334	12687	2,07	4,68
2009	161945	273106	3371	19751	2,08	7,23
2010	208945	273988	2395	20786	1,15	7,59
2011	206579	259272	3238	30412	1,57	11,73

2 lentelė. *Konservuotų ir restauruotų muziejinių rinkinių skaičiaus kitimas
2003–2011 m.*

2004 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos pavedimu, Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro specialistai įvertino dalies Lietuvos muziejų rinkinių būklę. 2004–2008 m., apžvelgus 46 respublikinius ir savivaldybių muziejus Alytaus, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių ir Utenos apskrityse, sudaryta vertingų ir ypač pažeistų eksponatų būklės duomenų kartoteka. Eksponatų būklė buvo vertinama remiantis 4 kategorijomis. A kategorijai priskirti kritiškos būklės eksponatai, kuriuos reikia konservuoti per 1–3 metus. B kategorijai – blogos būklės eksponatai, kuriuos reikia konservuoti per 3–5 metus. C ir D – patenkinamos ir geros būklės eksponatai, kuriems reikalingas prevencinis konservavimas. A ir B kategorijos eksponatų surasta per 60 000. Apibendrinus rezultatus paaiškėjo, kad prie šių kategorijų eksponatų pirmiausia priskiriami meniniai baldai, polichromuotos medinės skulptūros, archeologiniai radiniai, ant popieriaus atlikti meno kūriniai, dokumentai ir knygos⁸. Rinkinių būklės vertinimo specialistai rekomendavo plėsti jau turimas meninių baldų, etnografinių objektų restauravimo, archeologinių radinių konservavimo dirbtuves Lietuvos nacionalinio ir Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centruose, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejaus restauravimo skyriuje, taip pat besikuriančiame Šiaulių „Aušros“ muziejaus restauravimo centre. Minėti specialistai taip pat teigė, kad dviejuose muziejuose būtina įsteigti cheminių ir biologinių tyrimų laboratorijas, o prie vieno iš nacionalinių ar respublikinių muziejų įkurti respublikinį muziejinių knygų ir dokumentų restauravimo centrą.

8 Šių rūšių vertybės sudaro nemažą arba net didžiąją daugumos muziejų rinkinių dalį.

Pastebėta, kad Lietuvos muziejų saugyklos (neretai ir ekspozicijų salės) visiškai neatitinka eksponatams saugoti keliamų reikalavimų, nėra mikroklimato kontrolės, nedezinfekuojamos patalpos ir saugyklos. Atkreiptas dėmesys į prevencinio konservavimo svarbą saugant muziejinius rinkinius nuo jų saugojimo nuo dulkių iki muziejinės kokybės medžiagų pakuočių, kuriose laikomos kultūrinės vertybės (Senvaitienė, Lukšėnienė, 2008).

Aptardama eksponatų restauravimo galimybes Lietuvos krašto muziejuose, dar 2003 m. restauratorė Gražina Gleiznienė rašė, kad „krašto muziejai mažai finansuojami, be to, tas finansavimas netolygus, dažnai priklausantis nuo subjektyvaus savivaldybių vadovų požiūrio. Daugelis krašto muziejų turi mišrius rinkinius, t. y. sudarytus iš įvairiarūšės ir įvairių laikotarpių medžiagos, pradedant archeologiniais radiniais ir baigiant liaudies menininkų darbais. Tai apsunkina restauravimo dirbtuvių kūrimą, nes reikalingi ne tik įvairių sričių restauratoriai, bet ir daugybė įvairios įrangos ir medžiagų. Akivaizdu, kad tam reikalingos milžiniškos lėšos ir nė vienas mažesnis muziejus nepajėgus tai įgyvendinti“ (Gleiznienė, 2003). Straipsnyje abejojama, ar reikia kurti regioninius restauravimo centrus, nes tai būtų tik „arčiau namų“, bet jų išlaikymas, įranga kainuotų labai daug. Tokiu nuolat finansavimo stokojančiu pavyzdžiu, autorės nuomone, galėtų eiti besikuriantis Šiaulių „Aušros“ muziejaus regioninis restauravimo centras, kurio darbas nei produktyvus, nei efektyvus. Taigi prieita prie išvados, kad būtų daug naudingiau steigti specializuotus restauravimo centrus, kuriuose būtų restauruojami giminingų sričių eksponatai. Tokiuose centruose būtų galima sukaupti ir įrangą, medžiagas, suformuoti kompetentingiausių specialistų grupę, prireikus atlikti laboratorinio konservavimo ir restauravimo darbus. O muziejams daugiausia dėmesio reiktų skirti mažai kainuojančiam prevenciniam rinkinių konservavimui. Tačiau tam būtinai reikia rengti specialistus, gebėsiančius tinkamai atlikti prevencinio konservavimo darbus.

Ši idėja realizuota tik po 10 metų. 2012 m. Kultūros ministerija pradėjo įgyvendinti Muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektų finansavimo programą (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektų finansavimas). Pagaliau suvokta, kad vienintelė visame pasaulyje pripažinta priemonė muziejinėms vertybėms išsaugoti yra būtent

prevencinis konservavimas. Kalbant apie tai itin reikšmingas 2012 m. rugsėjo 12 d. Nr. ĮV-614 išleistas kultūros ministro įsakymas „Dėl Muziejinių vertybių prevencinio konservavimo ir restauravimo plano patvirtinimo“ (LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2012 m. rugsėjo 12 d. Nr. ĮV-614 įsakymas dėl muziejinių vertybių prevencinio konservavimo ir restauravimo plano patvirtinimo). Tam, kad būtų žengtas šis žingsnis, įtaką turėjo Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2012 m. sausio 16 d. valstybinio audito „Ar Muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai“ išvados ir P. Gudyno restauravimo centro ekspertų pateiktas muziejinių rinkinių būklės įvertinimas. Plane numatyta sudaryti tinkamas sąlygas saugoti ir eksponuoti muziejines vertybes. Tam pirmiausia reikėtų įsigyti apšvietimo, santykinio oro drėgnumo ir temperatūros svyravimų matavimo prietaisų ir fiksuoti pokyčius, įvertinti muziejuose naudojamą saugojimo ir eksponavimo įrangą, ar ji nesuponuoja vertybių irimo, taip pat būtina parengti ir patvirtinti priemonių, reikalingų užtikrinti tinkamas muziejinių vertybių saugojimo ir eksponavimo sąlygas, įgyvendinimo planą, įsigyti ir atitinkamos įrangos. Planuojama per 3 metus muziejuje parengti 1–2 specialistus, kurie galėtų vadovauti praktiniams prevencinio konservavimo darbams.⁹

9 Kultūros ministerijos duomenimis, 2011 m. šalyje veikė 104 muziejai. Taigi per plane numatytą 3 metų laikotarpį (1,5 punktas) muziejams reikėtų turėti bent jau per 100 prevencinio konservavimo specialistų. Tokių, kurie būtų ne tik išklause prevencinio konservavimo paskaitų ciklą, bet gebėtų suvokti ir praktiškai atlikti reikiamus darbus. 2004 m. chemijos fakultete pradėjus „Konservavimo ir restauravimo chemijos“ bakalauro studijų programą, buvo numatyta, kad sėkmingai šias bakalauro studijas baigę absolventai galės dirbti konservavimo ir restauravimo chemijos technologais ar prevencinio konservavimo specialistais muziejuose, bibliotekose, archyvuose, restauravimo centruose (Salickaitė-Bunikienė, Lukšėnienė, Senvaitienė, 2003). Taigi Lietuvoje anksčiausiai prevencinio konservavimo specialistu tampama po 4 metų studijų universitete. Pavyzdžiui, Airijoje, Northumbria universitete prevencinio konservavimo specializacijos intensyvios magistro pakopos studijos trunka vienus metus, joms pasibaigus dar reikia parašyti ir apginti diplominį darbą, įrodantį kompetenciją (http://www.northumbria.ac.uk/sd/academic/sass/about/arts/subart/cu/ma_pc/course.formats/). Tokio lygio universitetinių prevencinio konservavimo specializacijos magistro pakopos studijų Lietuvoje nėra ir niekada nebuvo. Pasirodžius kultūros ministro įsakymui (t. y. praėjus 5 m. po pirmosios bakalauro laidos), Lietuvoje nebuvo nė vieno atestuoto prevencinio konservavimo specialisto. Tik 2012 m. gruodžio viduryje atestuoti pirmi du specialistai (antros ir aukščiausios kategorijos). Tarp jų konservavimo ir restauravimo chemijos specialybės absolventų nebuvo.

Susirūpinta ir muziejinių rinkinių būkle. Remiantis P. Gudyno restauravimo centro rinkinių būklės vertinimo metodika, užsibrėžta, surūšiuoti ir sudaryti „A“ (kritiškos) ir „B“ (blogos) būklės muziejaus eksponatų sąrašus, atsižvelgiant į kuriuos būtų galima numatyti prevencinio konservavimo ir restauravimo darbus.¹⁰

Didelio rinkinio restauravimas gali užtrukti ir dešimtmetį, tad ne kiekvienas rinkinys nuo darbų finansavimo pradžios greitai patenka į ekspozicijų sales, o ir ne visi paveldo objektai yra laikomi prioritetiniais. Dalis rinkinių yra informatyvūs tik kaip mokslinių tyrimų medžiaga, neturinti itin reprezentatyvaus ekspozicinio vaizdo. Tad pirmiausia siekiama sudaryti sąlygas tinkamam rinkinių saugojimui.

Išvados

1. Nuo 2003 iki 2011 m. muziejų rinkinių skaičius padidėjo 1,4 mln. kilnojamųjų kultūros vertybių ir iš viso sudaro daugiau kaip 6,5 mln. 2012 m. rugsėjo mėn. duomenimis, šalies muziejuose veikė 9 restauravimo dirbtuvės ir restauravimo centrai. Be vienintelės išimties, nė vienas iš jų neatitinka Vakarų Europoje ir išsivysčiusiose pasaulio valstybėse tokio pobūdžio dirbtuvėms keliamų techninių ir darbų saugos reikalavimų. Pasenusi įranga, inžineriniai tinklai, nuolatinis medžiagų, darbo priemonių trūkumas, gana silpni ryšiai su kitų šalių restauravimo centrais ir kitos priežastys labai lėtina darbų eigą. Nepaisant to, restauratorių kaip kvalifikuotų specialistų potencialas yra didelis, darbų kokybė ir jų kontrolė atitinka griežtus restauravimo darbų kokybės ir etikos reikalavimus ir su retomis išimtimis užtikrina Lietuvos muziejinio paveldo kokybišką konservavimą ir restauravimą. Lietuvoje restauruojamų vertybių skaičius nepatenkina net minimalių Lietuvos muziejų poreikių. Todėl atnaujinti nuolatinės ekspozicijas savo restauratorių neturintiems muziejams yra gana didelė problema. Nesant tinkamos ekspozicijų įrangos, dešimtmečiais eksponuojami tie patys ekspona-

¹⁰ Atsižvelgiant į šalies restauravimo centrų ir dirbtuvių konservuojamų ir restauruojamų muziejinių vertybių kiekį, kompetentingų specialistų trūkumą, dabartinėmis restauratorių pajėgomis laiku įgyvendinti šį planą nerealų.

tai sparčiai ūra. Remiantis statistika, muziejuose saugomas maŭdaug 1,5 proc. restauruotų ir beveik 12 proc. konservuotų vertybių kiekis (tiek pasiekta tik 2011 m.) rodo menkas galimybes paŭinti, kokybiškai tirti ir populiarinti kilnojamąjį kultūros paveldą. Konservuojant ir restauruojant muziejines vertybes paprastai atliekami kai kurie gamtamoksliniai ir medŭiaginiai objektų tyrimai, o tokia informacija yra svarbi tolesniam moksliniam vertybės paŭinimui.

2. Lietuvos muziejinių rinkinių būklė iš esmės bloga. Labai trūksta ne tik saugoti ir eksponuoti tinkamų patalpų ar vitrinų, bet ir kompetentingų specialistų. Mikroklimato stebėseną ir duomenų analizę atliekama vos keliuose Lietuvos muziejuose. Kai kur apskritai nesuprantama, kas tai yra ir kam to reikia.
3. Praėjus daugiau kaip 20 nepriklausomybės metų aukščiausias politinis valstybės lygmuo taip ir nesuvokė kilnojamojo kultūros paveldo muziejuje konservavimo, restauravimo ir prevencinio konservavimo svarbos, ko gero – ir paties paveldo reikšmės formuojant šalies istoriją, pilietinį ugdymą ir tautos identitetą. Akivaizdu, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta 2007–2015 m. muziejų modernizavimo programa nepavyko. Vargu, ar pavyks laiku įgyvendinti ir 2012 m. kultūros ministro patvirtintą muziejinių vertybių prevencinio konservavimo ir restauravimo planą, nors pati idėja iš esmės rodo judėjimą tinkama linkme.
4. Nuo pirmųjų pasaulio valstybių, paŭvelgusių į restauratoriaus specialybę kaip į mokslą ir pradėjusių jį dėstyti aukštosiose mokyklose (XX a. pr.), Lietuva atsiliko šimtmečiu (tik įkopusi į XX a.). Norint užtikrinti profesinio pasirengimo standartą būsimi restauratoriai turėtų mokytis ne mažiau kaip 5 metus ir įgyti ne žemesnį nei magistro (ar jam prilygintą) laipsnį, be to, jam turi būti suteikta galimybė tęsti studijas doktorantūroje, o mokymo procese privalu suderinti teorinį ir praktinį pasirengimą (įskaitant integruotas internatūras). Deja, Lietuvos universitetuose iki šiol nėra parengtos profesionalių restauratorių rengimo programos. Geriausiu atveju tai yra restauratoriaus specializacija. Dauguma kolegijų ir aukštųjų mokyklų studentų, nusprendę tapti restauratoriais arba restauravimo technologais, beveik neturi galimybės muziejuose rasti darbo pagal specialybę, nes nėra etatų. Nors bendra muziejinių rinkinių būklė yra

apgailėtina, paradoksalu, kad tikimybė šalyje parengtam diplomuotam specialistui (išskyrus su antikvarinių ir nekilnojamųjų kultūros vertybių restauravimu susijusias specializacijas) rasti darbą pagal kompetenciją ir Lietuvoje tobulėti apskritai yra labai menka.

5. Gausiausia ir labiausiai suirusi muziejinių rinkinių dalis yra archeologiniai radiniai. Absoliuti dauguma jų patenka iš komerciniais tikslais vykusių archeologinių kasinėjimų. Deja, įsigalėjo nevykusi praktika, kai konkursus atlikti tyrimus laimi ne pasiūlę kokybiškai atlikti darbus, o sutikę dirbti už mažiausią kainą (vieša paslaptis, kad kartais tokie archeologai susigundo ne tik nieko „nerasti“, bet ir sufalsifikuoti tyrimus), beveik panaikina tikimybę, kad rasti archeologiniai radiniai bus bent jau nuvalyti ir gerai paruošti tolesniam ilgalaikiam saugojimui muziejuose. Šiandien muziejai neturi nei reikiamų lėšų, nei žmogiškųjų išteklių laiku pasirūpinti visų muziejuose saugomų kultūros vertybių tinkamu konservavimu ir / ar restauravimu. Tai turėtų būti pirmiausia archeologinių tyrimų užsakovo rūpestis. Valstybė prisiima sunkiausią ir brangiausią kultūros paveldo išsaugojimo naštos dalį – neribotą laiką saugoti materialųjį tautos kultūros paveldą.
6. Muziejinių rinkinių būklės analizė parodė, kad ne konservavimas ir restauravimas, o prevencinis konservavimas yra vienintelis laiko patikrintas būdas, galintis užtikrinti materialių kultūros vertybių išlikimą. Tačiau šią problemą valstybė suvokia neadekvačiai, pasigendama profesionalaus valdžios atstovų požiūrio. Visa tai atsispindi šios srities veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose ir praktikoje. Parengtos ir Vyriausybės ar ministerijos patvirtintos programos ne visai apgalvotos, todėl logiška, kad jos gana vangiai vykdomos, o rezultatai menki. Trūksta kompleksinio požiūrio rengiant specialistus ir išnaudojant jų kompetencijas.

Literatūros sąrašas

1. *Atestuotų kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių sąrašas (pagal specialybes ir specializacijas)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.muziejai.lt/Restauravimas/images/Restauratoriai_pagal_muzieju_2011.pdf >.
2. *Ar muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2 >.

3. BERTAŠIŪTĖ Irena. *Medinė architektūra: išsaugojimo ir plėtros galimybės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. spalio 16 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.museums.lt/zurnalas/2004-4/restauratoriai_bertasiute.htm >.
4. JONYNAITĖ Dalia; LUKŠĖNIENĖ Janina. *Sakralinio meno saugojimas: tyrimai, konservavimas ir restauravimas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.muziejai.lt/prev_vers/Lietuvos_%20muziejai/pdf_failai/lm41-50.pdf >.
5. KAUNO KOLEGIJA. *Dailės kūrinių restauravimas ir konservavimas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.kauko.lt/stojantiesiems/studiju-programos/meno-studiju-sritis/dailes-kuriniu-restauravimas-ir-konservavimas/> >.
6. KERŠYTĖ, Nastazija (2003). Muziejai ir kultūros paveldo globos strategija. *Lietuvos muziejai*, nr. 1, p. 5–6.
7. LIETUVOS MUZIEJAI. *Restauravimo centrai* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.muziejai.lt/Restauravimas/rest_centrai.htm >.
8. LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS. *Restauravimo centras* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.lnm.lt/index.php?Itemid=249&id=72&option=com_content&task=view >.
9. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Dėl 2012 m. valstybės biudžeto lėšų skyrimo muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektams* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkmlt.lt/index.php?2615417408> >.
10. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Dėl muziejinių vertybių restauravimo ir konservavimo projektų finansavimo iš dalies biudžeto lėšomis 2009 metais* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkmlt.lt/index.php?3581278787> >.
11. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Dėl muziejinių vertybių restauravimo ir konservavimo projektų dalinio finansavimo ir valstybės biudžeto lėšų 2008 metais* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkmlt.lt/index.php?3887303537> >.
12. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 12 16 įsakymas Nr. IV-716 „Dėl muziejuose esančių rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos patvirtinimo“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < www.muziejai.lt/Informacija/Nauja_RAAS_instrukcija.doc >.
13. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2008 m. gegužės 19 d. įsakymo nr. IV – 266 „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių restauratorių atestavimo komisijos nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=426423&p_query=&p_tr2=2 >.
14. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Įsakymas dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministro 1999 m. birželio 30 d. įsakymo nr. 248 „Dėl kultūros įstatigų darbuotojų darbo apmokėjimo“ pakeitimo* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.muziejai.lt/Teises_aktai/images/2009_IV_28.pdf >.

15. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Dėl 2012 m. valstybės biudžeto lėšų skyrimo muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektams* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.lrkm.lt/index.php?2615417408> >.
16. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Muziejinių vertybių restauravimo ir prevencinio konservavimo projektų finansavimas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.lrkm.lt/go.php/lit/Muziejiniu_vertybiu_restauravimo_ir_prev/552 >.
17. LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA. *Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2012 m. rugsėjo 12 d. Nr. IV-614 įsakymas dėl muziejinių vertybių prevencinio konservavimo ir restauravimo plano patvirtinimo* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.lrkm.lt/go.php/lit/2012_metu_rugsejo_12_d._ministro_isakyma/508 >.
18. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&p_query=&p_tr2= >.
19. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Dėl Lietuvos kultūros politikos nuostatų* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=132646&Condition2=> >.
20. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=24349&Condition2=> >.
21. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=324512&p_query=&p_tr2=2 >.
22. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo pakeitimo įstatymas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=213246 >.
23. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Valstybės kultūros paveldo komisijos 2010-05-28 posėdžio darbotvarkė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2010_05_28/2010_05_28_darbotvarke.htm >.
24. LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=370852&p_query=&p_tr2=2 >.
25. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. *Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007-03-14 nutarimas Nr. 275 „Dėl Muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programos patvirtinimo“, II.12* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=294031&p_query=d%EB1%20muziej%F8%20modernizavimo&p_tr2=3 >.
26. NAVARDAUSKAS PALAIMA Romutis. *Eksponatas kaip komunikacinis artefaktas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.museums.lt/Zurnalas/Navardauskas.htm> >.

27. NORTHUMBRIA UNIVERSITY. *Course format* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.northumbria.ac.uk/sd/academic/sass/about/arts/subart/cu/ma_pc/course.formats/>.
28. PAKŠTAS, Balys. *Restauracijos pasiekimai ir problemos žengiant į XXI amžių* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio spalio 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/Rest_centras/Restauratoriai_Pakstas.htm>.
29. PAPLAUSKIENĖ Virginija. *Išsvijęs rašytojų rinkinių formavimas ir kaupimas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/prev_vers/Lietuvos_%20muziejai/pdf_failai/lm41-50.pdf>.
30. P. *Gudyno restauravimo centro darbuotojų sąrašas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/Restauravimas/images/RC_rest%20sarasas.2011.pdf>.
31. RESTAURATORIŲ SAJUNGA. *Geriausių restauruotų darbų konkurso nuostatai* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.restauratoriusajunga.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=42>.
32. SENAPĖDIS Romanas. *Muziejai – neatskiriama turizmo dalis* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.museums.lt/Zurnalas/Senapedis.htm>>.
33. SENVAITIENĖ Jūratė; LUKŠĖNIENĖ Janina. *Specialiosios profesinės studijos „Kultūros vertybių konservavimas“ Vilniaus universitete* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/prev_vers/Informacija/Restauravimas.htm>.
34. SENVAITIENĖ Jūratė; LUKŠĖNIENĖ Janina. Lietuvos muziejų rinkinių būklės įvertinimas. *Lietuvos muziejai*, Nr.2, p.5-7.
35. SALICKAITĖ-BUNIKIENĖ Laimutė, LUKŠĖNIENĖ Janina., SENVAITIENĖ Jūratė(2003). Konservavimo ir restauravimo chemijos studijos: problemos ir galimybės. *Lietuvos muziejai* Nr.3, p. 42-43. *VALSTYBĖS KONTROLĖ. Muziejų modernizavimo programa rezultatyvumu nepasižymi* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=16925>.
36. *VALSTYBĖS KONTROLĖ. Ar muziejų modernizavimo 2007–2015 metų programa vykdoma rezultatyviai* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2>.
37. VERSECKAS Darius. *Ieškantiems alternatyvių investicijų primenamos senovinės knygos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/article/2012/3/4/ieskantiesiems-alternatyviu-investiciju-primenamos-senovines-knygos>>.
38. VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA. *2012-2016 m. m. studijų programos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vda.lt/index.php/pageid/1849>>.
39. VILNIAUS UNIVERSITETO CHEMIJOS FAKULTETAS. *Studijų programos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.chf.vu.lt/informacija-stojantiems/>>.